

Waldemar Kryspin Jaruszewski*

Akumulacja kapitału społecznego a zjawisko patologii – kontekst teoretyczno-empiryczny

Bieda¹ to sytuacja i kultura.

Ryszard Kapuściński²

Wprowadzenie

Kapitał społeczny (KS) ma w sobie potencjał, energię – wartości niezbędne do szerokiego rozwoju. Stanowi on źródło i bazę wszystkich innych typów kapitałów; podobnie jak kapitał ekonomiczny³, można i należy go gromadzić w celu podniesienia jakości życia jednostek, organizacji oraz społeczeństw.

Celem artykułu jest uporządkowanie zebranej wiedzy na temat kapitału społecznego⁴, a także przedstawienie autorskiej metodologii i operacjonalizacji metod jego pomiaru. Autor podjął próbę znalezienia odpowiedzi na pytania: Czy zasadna i konieczna jest akumulacja kapitału społecznego w organizacji czy państwie? Jaki ma wpływ na jakość życia w danym społeczeństwie?

* Dr inż. Waldemar Kryspin Jaruszewski, Collegium Balticum Szczecińska Szkoła Wyższa.

¹ Bieda, ubóstwo – pojęcia, które w ujęciu węższym ograniczają się do wymiaru ekonomicznego, a w szerszym obejmują różne rodzaje wykluczenia: polityczne, ideologiczne, religijne, kulturowe, ekonomiczne, społeczne itp. W literaturze przedmiotu wyróżnia się pojęcie „subkultura ubóstwa” czy „kultura biedy, nędzy”, która przechodzi z pokolenia na pokolenie, przyczyniając się do coraz większego rozwarstwienia społecznego.

² R. Kapuściński, *Ubóstwo a planetarna solidarność*, <http://www.tygodnik.com.pl/apokryf/10/kapuscinski.html> (dostęp: 2.09.2002).

³ Autor artykułu, podobnie jak P. Bourdieu, J. Jacobs, utrzymuje, by kapitał społeczny traktować na analogicznych zasadach jak kapitał ekonomiczny.

⁴ Kapitał społeczny powstaje na bazie danego społeczeństwa stanowiącego (...) *historycznie ukształtowaną wielość zbiorowości i grup społecznych oraz ich instytucji wzajemnie od siebie uzależnionych, zintegrowanych przez instytucje społeczności nadrzędnych (państwa, narodu, plemienia), posiadających określone wspólne warunki bytu i pewne wspólne kompleksy*. J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Lublin 1994, s. 52.

Autor obstaje przy koncepcji P. Bourdieu i L. Wacquanta, że kapitał społeczny, to (...) suma zasobów, aktualnych i potencjalnych, do których osoba lub grupa zdobywa dostęp dzięki posiadaniu trwałej sieci relacji społecznych, słabiej lub silniej zinstytucjonalizowanych⁵.

Kapitał społeczny i jego charakterystyka

Cogito ergo sum
Kartezjusz⁶

Pojęcie „kapitał społeczny” pojawiło się w literaturze przedmiotu na początku XX w., ale dopiero na początku lat 60. ubiegłego stulecia zaczęto je analizować szerzej za sprawą czołowych badaczy tej kategorii: J. Jacobsa⁷, P. Walkera, T. Schullera, J. Fielda. W latach 80. gwałtownie rozpowszechniło się w literaturze dzięki socjologom, takim jak: P. Bourdieu⁸, J. S. Coleman⁹, R. D. Putman¹⁰, jak również F. Fukuyama¹¹. Ostatni z wymienionych w omawianej kategorii wyróżnił pojęcie „zaufanie”: (...) to mechanizm oparty na założeniu, że innych członków danej społeczności ce-

⁵ P. Bourdieu, L. Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago 1992, s. 119–120.

⁶ Kartezjusz (René Descartes, 1596–1650), jako autor twierdzenia *cogito ergo sum* (myślę, więc jestem), zakłada interakcjonizm psychofizyczny, tj. wzajemne oddziaływanie ciała i świadomości.

⁷ J. Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, Random House, New York 1961, s. 67.

⁸ Według P. Bourdieu, kapitał społeczny daje jednostkom dostęp do innych form kapitału (ekonomicznego, kulturowego) będących również źródłem powiązań społecznych, zapewniając szerokie korzyści. Jego zdaniem, np. troska rodziców o dzieci jest źródłem kapitału kulturowego, podczas gdy kapitał społeczny odnosi się do korzyści wynikających z udziału w szerszych sieciach powiązań. Ponadto podkreśla, że kapitał ekonomiczny czy finansowy przyjmuje materialną postać, kapitał ludzki tkwi w zdolnościach człowieka, a kapitał społeczny istnieje w strukturach relacji i sieci społecznych.

⁹ J. Coleman, *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge 1990, s. 105–109. Określa on kapitał społeczny, jako *umiejętność współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji w celu realizacji wspólnych interesów*. Według niego ważną postacią kapitału społecznego są kanały informacyjne, które powodują obniżenie kosztów określonych działań. W obszarze przedmiotowego zjawiska widzi głównie przewagę małych grup, w których nawiązywane są silne relacje, a więzi międzyludzkie umożliwiają powstawanie dodatkowej wartości, jaką jest kapitał społeczny. Jest on wytwarzany nieświadomie na skutek oddziaływania silnych więzi społecznych, które zostały zbudowane dla celów indywidualnych.

¹⁰ R. D. Putnam, *Democracy in America at century's end*, [w:] A. Hadenius, *Democracy's Victory and Crisis*, Cambridge 1997, s. 31. Za: B. Klimczak, *Kapitał społeczny a dobrobyt indywidualny i społeczny: Kapitał społeczny we wspólnotach*, red. H. Januszek, Poznań 2005, s. 11. Putnam podkreśla, że kapitał społeczny odnosi się do relacji sieci, ale również norm społecznych, które zachęcają do kooperacji i współpracy.

¹¹ F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa 1997, s. 38. Francis Fukuyama podkreśla, że kapitału społecznego nie da się wytworzyć za pomocą racjonalnych decyzji inwestycyjnych.

chuje uczucie i kooperatywne zachowanie oparte na wspólnie wyznawanych normach. Normy te mogą obejmować głęboko zakorzenione wartości dotyczące Boga i sprawiedliwości, ale także formy regulacji, np. standardy obowiązujące w danej profesji lub przyjęte normy zachowania¹². Od tego czasu w literaturze przedmiotu pojawiło się wiele definicji i koncepcji¹³ kapitału społecznego zarówno wśród socjologów, jak i specjalistów teorii ekonomii i zarządzania.

Koncepcja kapitału społecznego zawiera pewne wyjaśnienie rzeczywistości społeczno-gospodarczo-obronnej, nieuchwytną za pomocą innych metod badawczych. Szuka przyczyn nierównomiernego rozwoju i bezpieczeństwa społeczeństw, a jako koncepcja nie jest jeszcze w pełni dopracowana ani jednorodna w obszarze metodologii oraz w aspekcie definicji. Precyzję metod pomiaru utrudnia nie tylko brak danych wskaźników statystycznych niektórych państw, jak również stosunkowo wysokie koszty ich pozyskania.

Według R. D. Putnama kapitał społeczny to (...) *te cechy organizacji społecznych, takich jak sieci (układy) jednostek lub gospodarstw domowych oraz powiązanych z nimi norm i wartości, które kreują efekty zewnętrzne dla całej wspólnoty*¹⁴. Ponadto przyjmuje, że odnosi się on do (...) *zaufania, norm wzajemności i sieci społecznych cechujących społeczność i grupy, zwiększające sprawność społeczeństwa ułatwiając skoordynowane działania*¹⁵. Wyróżnia on dwa rodzaje kapitału społecznego: pomostowy i wiążący. Natomiast według F. Fukuyamy: *Kapitał społeczny stanowi zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy i umożliwiających im skuteczne współdziałanie*¹⁶.

Autor niniejszego artykułu przychylił się do poglądów P. Bourdieu, który twierdził: *Zasób kapitału społecznego posiadany przez danego aktora zależy, zatem od rozmiaru sieci powiązań, jakie może on skutecznie zmobilizować i od zasobu kapitału: ekonomicznego, kulturowego i symbolicznego posiadanego na własny rachunek przez każdego z tych, z którymi jest powiązany. Oznacza to, że mimo iż (kapitał społeczny) jest zasadniczo nieredukowalny do kapitału ekonomicznego i kulturowego posiadanego przez każdego aktora, czy nawet przez cały zbiór aktorów, z którymi jest powiązany, to jednak nigdy nie jest całkowicie od nich niezależny, ponieważ wymia-*

¹² Ibidem, s. 38.

¹³ Dużą trudnością, oprócz definiowania kapitału społecznego, jest także sam jego pomiar.

¹⁴ R. D. Putnam, *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, „Journal of Democracy”, January 1995, s. 65–78. Putnam za ważną cechę kapitału społecznego uznał zaufanie i wspólne wartości, jakie posiadają członkowie danej społeczności. O wielkości kapitału społecznego w danym społeczeństwie świadczą oddolne przejawy samoorganizowania się ludzi i zaangażowanie obywatelskie. Według niego, zaufanie umacnia kooperację, a kooperacja umacnia dalsze zaufanie, co umożliwia tworzenie pozytywnej spirali wspólnych działań.

¹⁵ R. D. Putnam, *Demokracja w działaniu*, Kraków 1995, s. 126–184.

¹⁶ F. Fukuyama, *Kapitał społeczny*, [w:] *Kultura ma znaczenie*, red. L. E. Harrison, S. P. Huntington, Kraków 2003, s. 169.

ny ustanawiające wzajemne uznanie zakładają zwrotnie uznanie minimum zobiektywizowanej homogeniczności oraz ponieważ wywiera on efekt mnożnikowy na kapitał posiadany przez aktora na własny rachunek¹⁷.

K. Kostro¹⁸ wyróżnia cechy kapitału społecznego takie, jak: produkcja, transformacja, proces inwestycji, różnorodność, różne stopnie trwałości, przewidywalność, koszt alternatywny, zbywalność.

Kapitał społeczny należy do dziedziny kapitału intelektualnego¹⁹, stanowi wartość niematerialnych aktywów społeczeństwa, tj. wiedzy, która jest gromadzona (akumulowana), rozwijana w powiązaniach horyzontalnych (wertikalnych), sieciach oraz interakcjach społecznych na danym etapie rozwoju i w danej kulturze²⁰. Odnosi się on do instytucji, relacji, norm, wzajemności i zaufania, które kształtują jakość²¹ i ilość interakcji społecznych w danym społeczeństwie, pozwalając uczestnikom relacji działać razem w bardziej efektywny sposób w dążeniu do osiągnięcia wspólnych celów. Wywiera on wpływ na jakość życia danej społeczności oraz produktywność, dobrobyt i szczęście narodu, a tym samym na szeroki rozwój i bezpieczeństwo społeczne. KS stanowi bazę, która (...) pozwala jednostkom na osiąganie korzyści materialnych i duchowych; jest tym wszystkim, co może przynieść zyski wynikające z posiadania akuratnych, a nie innych czynników odpowiedzialnych za zajmowanie określonej pozycji społecznej, udziału we właściwych formach życia społecznego, korzystania z rozmaitych dóbr²². Jest on zjawiskiem odnoszącym się zarówno do relacji stricte ekonomicznych, jak i sieci stosunków oraz zjawisk o charakterze społecznym, politycznym, kulturowym, a także do sytuacji ujmowanych w aspekcie grupowym i jednostkowym²³.

¹⁷ P. Bourdieu, *The forms of capital*, [w:] *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. J. Richardson, New York 1986, s. 241–258.

¹⁸ K. Kostro, *Kapitał społeczny w teorii ekonomicznej*, „Gospodarka Narodowa” 2005, nr 7–8.

¹⁹ Kapitał społeczny odgrywa zasadniczą rolę w rozwoju kapitałów: intelektualnego, ludzkiego i organizacyjno-innowacyjnego, gdyż powstają one na jego podłożu.

²⁰ Kultura dnia codziennego to spoiwo całego uspołecznionego życia człowieka. Kapitał kulturowy to możliwość swobodnego porozumiewania się w określonej przestrzeni kulturowej, znajomość i akceptacja norm, tradycji oraz języka i wartości przyjętych w danej kulturze.

²¹ Ważnym wskaźnikiem w strategiach rozwoju społecznego jest jakość życia lub poziom życia (*well-being* lub *quality of life*). Wskaźnik jakości życia to zwykle statystyczna ocena społeczeństwa wynikająca głównie z porównań wielu parametrów ekonomicznych, zdrowotnych i środowiskowych dotyczących jego warunków życia. Jakość życia to ten obszar życia ludzkiego, który danego człowieka bezpośredni dotyczy i jest dla niego najważniejszy. Jakość życia związaną ze zdrowiem można rozpatrywać jako koncepcję wielopoziomową, reprezentującą rezultat wspólnego oddziaływania wszystkich fizjologicznych, psychologicznych i społecznych czynników wpływających na zdrowie.

²² J. Przybysz, J. Sauś, *Kapitał społeczny. Szkice socjologiczno-ekonomiczne*, Poznań 2004, s. 21–22.

²³ *Ibidem*, s. 11.

Kapitał społeczny zasadniczo jest tworzony przez ludzi, chociaż powstaje również w wyniku interakcji zachodzących w danej kulturze między składowymi jej elementami. Warunkuje ona istnienie wzajemności w życiu społecznym, gdyż stanowi jeden ze sposobów umożliwiających podział pracy, wymianę dóbr i usług, podnosi też skuteczność podejmowanych działań.

Jednym z pierwszych badaczy, który dokonał systematycznej analizy kapitału społecznego, był P. Bourdieu. Zdefiniował go jako (...) *sumę zasobów rzeczywistych i możliwych, które przypadają w udziale jednostce lub grupie z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych kontaktów, znajomości, wzajemnego uznania i wdzięczności*²⁴.

To właśnie aktywa niematerialne²⁵ na początku XXI w. przyczyniają się do tworzenia nowych idei, wartości (wartości dodanych²⁶), które – odpowiednio wykorzystane – mogą być źródłem uzyskania przewagi konkurencyjnej kraju. Stanowią również ważny element systemu bezpieczeństwa narodowego państwa. Kapitał społeczny jest dobrem o jednoznacznie pozytywnym charakterze i czynnikiem, który pozwala organizacjom oraz społeczeństwu realizować własną misję niezależnie od zawirowań politycznych, ekonomicznych czy prawnych. Jest on wskazywany jako jeden z ważniejszych elementów przewagi konkurencyjnej w przedsiębiorstwach rynkowych. Buduje się go bardzo powoli, a jednocześnie o wiele łatwiej go utracić (np. przez drenaż do bardziej rozwiniętych społeczności, niskie nakłady na kulturę, rekreację, oświatę), aniżeli pozyskać czy własnymi siłami odbudować poprzez świadome, konsekwentne działanie administracyjne. KS przypisany jest całym grupom społecznym i odnosi się głównie do takich cech jak: zaufanie, normy, powiązania, kultura, bezpieczeństwo, współpraca, które mogą zwiększać sprawność organizacji czy społeczeństwa, ułatwiając skoordynowane, synergiczne działania. A. Skrabacz podkreśla, że kapitał społeczny uważa się za (...) *ważny czynnik zwiększający skuteczność rządzenia, ponieważ aktywność obywatelska wiąże się z wysokim poziomem frekwencji wyborczej. Wysoki poziom kapitału społecznego umożliwia większą elastyczność w działaniach inicjowanych w danej społeczności, w rezultacie przeniesienia większości kompetencji na niższe szczeble organizacji i zmniejszenie kosztów związanych z kontrolą i nadzorem*²⁷. Podaje dalej: (...) *społeczeństwo cechujące się*

²⁴ P. Bourdieu, *Les rites d'institution*, „Actes de la Recherche en Sciences Sociales” 1982, nr 43, s. 58–63.

²⁵ Kapitał społeczny rozwija się i zmienia wraz z upływem czasu, a ważną rolę w tych procesach odgrywają wspólnie działający ludzie.

²⁶ K. Marks, *Teorie wartości dodatkowej*, [w:] idem, *Kapitał*, t. 4, s. 142–143. Karol Marks podkreśla za A. Smithem: *Praca, która wnosi dla kapitalisty zysk, musi wnosić wartość dodatkową (kapitał), po to by praca pracownika zwróciła spożytą przez niego płacę roboczą*.

²⁷ A. Skrabacz, *Uwarunkowania tworzenia bezpieczeństwa społecznego w XXI wieku*, [w:] A. Skrabacz, S. Sulowski, *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcia. Uwarunkowania. Wyzwania*, Warszawa 2012, s. 71–72.

wysokim kapitałem społecznym, chętnie angażuje się rozwiązywanie miejscowych problemów oraz zaspokajanie lokalnych potrzeb oraz uczestniczy w zarządzaniu własną ojcowizną poprzez działalność samorządową²⁸.

Kapitał społeczny nie powstaje samoistnie, lecz jest efektem przemyślanych, wieloletnich działań w obszarze kultury i rozwoju społecznego oraz możliwości obronnych rodziny, organizacji, społeczeństwa czy narodu przed możliwymi zakłóceniami. W związku z tym, że jest on zasobem, to pewne grupy społeczne mogą mieć go więcej lub mniej, dlatego też mogą być bardziej lub mniej uprzywilejowane. Ponadto, im większe są jego zasoby w danym społeczeństwie, tym łatwiej i wygodniej żyje się ludziom. Rozwija się on i zmienia głównie pod wpływem wspólnie, synergicznie działających ludzi, którzy potrafią wykorzystać użyteczną wiedzę w praktyce. Różni się od innych form kapitału (ekonomicznego i finansowego) tym, że (...) jest tworzony i przekazywany za pośrednictwem mechanizmów kulturowych: religii, tradycji, historycznego nawyku... Kapitał społeczny nie jest równo rozdystrybuowany pomiędzy poszczególne nacje. Społeczeństwa wykazują różną skłonność do tworzenia grup, również preferencje w tworzeniu określonych typów grup są różne. U części z nich pierwotną formę organizacji społecznej stanowi rodzina i związek oparty na pokrewieństwie, inne z kolei preferują dobrowolne stowarzyszenia, odciągające jednostkę od rodziny²⁹. KS ma poważny wpływ na charakter gospodarki przemysłowej, która dane społeczeństwo może w danym czasie historycznym stworzyć. Jeżeli pomiędzy organizacjami i jednostkami w społeczeństwie występuje obopólne zaufanie wynikające z wyznawania tych samych wartości, zwyczajów, norm, prawa, etyki, jest to mniej kosztowne, a tym samym lepiej opłacalne i w konsekwencji przynosi większą wartość dodaną. Może być warunkiem podjęcia optymalnych decyzji kierowniczych w ramach prowadzenia wspólnej działalności gospodarczej.

W opinii R. Kuźniara kapitał społeczny to zestaw pewnych elementarnych wartości (m.in. uczciwości, dotrzymywania umów, wzajemności, pamięci o obowiązkach), które są podstawą istnienia każdej grupy społecznej³⁰. Przyjmuje się, że stanowi³¹ ważny składnik kapitału intelektualnego wpływający na egzystencję i rozwój wspólnoty. Wspólnota, jako podstawowa struktura społeczna, umożliwia twórczy rozwój osobisty człowieka, organizacji i społeczeństwa. KS stanowi reprezentację

²⁸ Ibidem, s. 73.

²⁹ F. Fukuyama, *Zaufanie...*, op. cit., s. 39–40.

³⁰ R. Kuźniar, *Polityka i siła. Studia strategiczne – zarys problematyki*, Warszawa 2005, s. 340.

³¹ Kapitał społeczny jest gwarantem stabilności rozwoju i jedną z ważniejszych badanych kategorii bezpieczeństwa narodowego. Jako wartość wynikająca z podmiotowej roli człowieka na świecie zaczął być doceniany już pod koniec XX w. Wysoki kapitał społeczny państwa może wpływać na zwiększenie dostępności informacji, wiedzy i obniżenie tego kosztów. Ponadto budowanie klimatu zaufania i otwartości we współpracy sprzyja podejmowaniu trafnych decyzji zespołowych.

wartości wiedzy, która jest gromadzona w organizacji, społeczeństwie, narodzie i rozwijana za pomocą relacji oraz współpracy ludzi w społeczeństwie oraz jest gwarantem stabilności bezpieczeństwa społecznego³² i narodowego. Może on być pomnażany przez przepływy użytecznej wiedzy nabywanej w wyniku relacji nawiązywanych wewnątrz i na zewnątrz społeczeństwa, narodu. Może również wyzwalać twórcze możliwości rozwoju kapitału ludzkiego i organizacyjno-intelektualnego. Szczególne miejsce w kapitale społecznym odgrywa wiedza i sposoby jej rozwijania, przekazywania poprzez interakcje między ludźmi. Szczególne znaczenie w teorii socjologii ma wyróżnienie przez Putnama³³ dwóch następujących rodzajów kapitałów:

- pomostowego, polegającego na formułowaniu więzi społecznych z osobami spoza rodziny, np. sąsiadami, przyjaciółmi, znajomymi;
- wiążącego, polegającego na formułowaniu więzi społecznych z osobami z bliskiej rodziny, tzw. kryteria więzów krwi.

Więzi inkluzyjne³⁴ (małe grupy, rodzina) nakierowane są do wewnątrz i wzmacniają wykluczone społeczności oraz grupy hegemoniczne. Więzi ekskluzywne ukierunkowane na zewnątrz łączą różnorodności i pozwalają na wykorzystywanie zewnętrznych aktywów, a także rozprzestrzenianych informacji, tworząc społeczny kapitał ekskluzywny, snobistyczny, hermetyczny.

Tablica 1. Podział typów kapitału społecznego

R. P. Putnam	M. Woolcock, F. Sabatini	J. Działek	F. Fukuyama
kapitał społeczny inkluzywny (spajający do wewnątrz)	kapitał społeczny więzi	kapitał społeczny zamykający	kultury rodzinne
kapitał społeczny ekskluzywny (spajający na zewnątrz)	kapitał społeczny mostów oraz kapitał społeczny powiązań	kapitał społeczny otwierający	

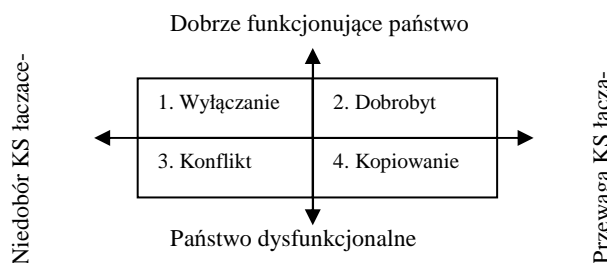
Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Sierocińska, *Kapitał społeczny. Definicje, pomiar i typy*, „Studia Ekonomiczne” 2011, nr 1.

³² J. Fazlagić zwraca uwagę, że (...) *kapitał społeczny jest ściśle powiązany z istnieniem świata przestępczego. Już obecnie narkotyki stanowią 8% światowego handlu. Uważa się, że 40% deputowanych w rosyjskim parlamencie ma związki kryminalne. Zorganizowana przestępczość we Włoszech stanowi 2% PKB. Wysoki poziom korupcji, strajki i spory zbiorowe w Polsce mówią o niskiej wartości kapitału społecznego w Polsce.*

³³ R. D. Putnam, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York, 2000, s. 54–60.

³⁴ Według przedstawionych teorii, jedynie wysoki poziom kapitału społecznego inkluzywnego negatywnie może wpływać na wzrost i rozwój społeczno-gospodarczy.

Według D. Narayan³⁵ oraz K. Sierocińskiej³⁶ kapitał społeczny może służyć do określenia kondycji państwa, gdzie zestawieniu podlegają dwa elementy: stan kondycji państwa oraz przewaga lub niedobór kapitału społecznego, ekskluzywnego, elitarnego.

Rysunek 1. Związek pomiędzy kapitałem społecznym ekskluzywnym a funkcjonowaniem państwa

Źródło: Opracowanie na podstawie D. Narayan, *Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty*, [w:] *Social Capital and Economic Development. Well-being in Development Countries*, ed. J. Isham, T. Kelly, S. Ramaswamy, Cheltenham 2002, s. 58–81.

Na rys. 1. przedstawiono dwie osie, które, przecinając się, utworzyły następujące pola³⁷:

1. **Wyłączenie słabszych grup** społecznych przez silniejsze, które powstaje w wyniku niedoboru kapitału społecznego ekskluzywnego (elitarnego), powodując rozczłonkowanie wewnętrzne społeczeństwa i dominację bogatych grup społecznych. Wyłączone grupy społeczne mogą (ale nie muszą) łączyć się, tworząc więzi typu ekskluzywnego, doprowadzając do rozwoju społecznego.
2. **Dobrobyt**, w którym występuje dobrze funkcjonujące państwo oraz przewaga więzi typu ekskluzywnego. Dla krajów leżących w tym kwadracie charakterystyczny jest długim okres wzrostu gospodarczego, społeczna spójność, relatywny brak przemocy oraz konfliktów i wyłączenia.
3. **Konflikt** powstaje wówczas, gdy państwo jest dysfunkcjonalne oraz przeważa kapitał społeczny typu inkluzywnego i możliwe jest wykluczenie jednych grup przez drugie. Powstające sprzeczności interesów między rządzącą elitą a różnymi grupami przestępczymi (mafią) czy grupami społecznymi mogą destruktywnie, zwalniając na wzrost i jakość kapitału społecznego.

³⁵ D. Narayan, *Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty*, [w:] *Social Capital and Economic Development. Well-being in Development Countries*, ed. J. Isham, T. Kelly, S. Ramaswamy, Cheltenham 2002, s. 58–81.

³⁶ K. Sierocińska, *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy*, „Studia Ekonomiczne” 2011, nr 1.

³⁷ Ibidem, s. 68–70.

4. **Kopiowanie (zastępowanie)** powstaje wówczas, gdy państwo źle działa, a instytucje formalne są zastąpione (skopiowane) przez instytucje nieformalne. Tworzy się nieformalny handel, bankowość, szkolnictwo, medycyna. Sprzyja to powstawaniu układów korupcyjnych, jak również niekontrolowanemu przepływowi środków finansowych niewiadomego pochodzenia. Takiemu przepływowi sprzyja globalizacja pojmowana często jako współczesny wymiar imperializacji bez militarnego podboju terytorialnego, marginalizująca (...) *dorobek cywilizacyjny ludzkości i zawierający się w strukturach państw oraz tradycji, religii, więziach narodowych i rodzinie*³⁸.

Model pomiaru i zasadnicze składowe kapitału społecznego

Kapitał społeczny jest kluczowym składnikiem, częścią kapitału intelektualnego. Szczególną rolę w nim odgrywają: jakość wymiany wiedzy, sposoby jej wzbogacania, rozwijania i przekazywania poprzez liczne interakcje między ludźmi. Putnam podkreślał, że pomiar kapitału społecznego jest bardzo trudny (gdyż przedstawiany przez niego konstrukt trudno jest zopercjonalizować i mierzyć) ze względu na niejednorodny charakter użytych mierników, tzn. odwoływanie się zarówno do postaw społecznych, jak i ludzkiego działania. W celu uniknięcia powyższych niedogodności proponowany model pomiaru KS ma postać:

$$KS = (W_{rg} + W_{wk} + W_{obr}) \cdot W_{HDI},$$

gdzie:

KS – kapitał społeczny na osobę,

W_{rg} – wskaźnik rozwoju gospodarczego na osobę,

W_{obr} – wskaźnik obronności państwa³⁹ (na osobę),

W_{wk} – wskaźnik wydatków na kulturę,

W_{HDI} – wskaźnik rozwoju społecznego.

W przyjętym modelu pomiarowym posłużono się wskaźnikami wyrażającymi udział danej wielkości w PKB, tzn. rolę każdego składnika w polityce każdego państwa. Własny model pomiarowy KS pozwala uzyskać szeroką gamę wskaźników, które są użyteczne i możliwe do wykorzystania na poziomie polityczno-strategicznym do rzeczywistego i w miarę dokładnego analizowania, wnioskowania i podejmowania decyzji społeczno-gospodarczych. W przyjętym modelu pomiarowym kapitał społeczny charakteryzują następujące elementy składowe:

³⁸ R. Jakubczak, M. Kozinski, W. Jakubczak, *Globalizacja a terytorium narodowe*, Słupsk 2008, s. 40.

³⁹ Wielkość wydatków obronnych bezpośrednio generuje siłę militarną, obronę państwa. Jest pochodną ogromnego wysiłku państw zarówno w czasie pokoju, jak i wojny.

1. Wskaźnik możliwości rozwoju gospodarczego państwa:

$$W_{rg} = PKB / L_L,$$

gdzie:

PKB – produkt krajowy brutto,

L_L – liczba ludności państwa.

Poziom rozwoju gospodarczego dość dobrze odzwierciedla wielkość PKB na osobę w państwie. Wskaźnik rozwoju gospodarczego zależy bezpośrednio od rozwoju, aktywności społecznej i sprawności ekip rządowych, przepisów prawa, norm społecznych, jak również pośrednio od zasobów naturalnych i ludnościowych. Działalność gospodarcza zajmuje centralne miejsce na scenie społecznej. W ostatnich dekadach wpływ gospodarki na niemal wszystkie aspekty życia społecznego i instytucji społeczno-administracyjnych osiągnął nienotowany wcześniej zakres i dalekosiężność.

2. Wskaźnik wydatków na kulturę, która jest kluczowym elementem funkcjonowania każdego społeczeństwa, a tym samym i człowieka, czynnikiem kształtującym człowieczeństwo, tj. wrażliwość na zmiany w otoczeniu. Rozwija ona wyobraźnię i wiedzę. Korzystanie z zasobów kultury umożliwia pogłębienie wiedzy, a ta ułatwia innowacyjność i przyczynia się do konkurencyjności danej jednostki, grupy, społeczeństwa. Wskaźnik wydatków na kulturę jest wyrażony jest za pomocą wzoru:

$$W_{wk} = \% \text{ Wydat. na kult.} \cdot PKB / L_L,$$

gdzie:

W_{wk} – wskaźnik wydatków na kulturę,

$\% \text{ Wydat. na kult.}$ – procent wydatków na kulturę,

PKB – produkt krajowy brutto,

L_L – liczba ludności państwa.

Zdaniem A. Kłosowskiej, (...) *kultura narodowa stanowi szeroki i złożony układ (syndrom) sposobów działania, norm, wartości i symboli, wierzeń, wiedzy i dzieł symbolicznych, który jest przez jakąś zbiorowość społeczną uważany za jej własny, jej w szczególności przysługujący, wyrosły z jej tradycji i historycznych doświadczeń oraz obowiązujący w jej obrębie*⁴⁰. Podsekretarz stanu w Ministerstwie Kultury i Środków Przekazu M. Omilanowska⁴¹ przedstawiła posłom sejm-

⁴⁰ A. Kłosowska, *Kultura narodowa*, [w:] *Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, red. A. Kłosowska, Wrocław 1991, s. 51.

⁴¹ PAP 12-07-2013, <http://www.portalsamorzadowy.pl/prawo-i-finanse/samorzady-tna-wydatki-na-kulturze>. Przedstawiona przez M. Omilanowską informacja ilustruje, jak w latach 2003–2011 zmieniały się wydatki budżetu na kulturę. W 2003 r. było to 3 mln 300 tys. zł, w 2011– 8 mln 77 tys. zł. Najlepszy pod tym względem był rok 2010, w którym na kulturę z bu-

mowej komisji kultury informację na temat sytuacji samorządowych instytucji kultury w poszczególnych regionach Polski. W związku z prognozowanym obniżeniem tempa wzrostu gospodarczego w Polsce o 1,3 proc. w 2012 r., w większości województw zaplanowano na rok 2013 zmniejszenie wydatków na kulturę w stosunku do roku poprzedniego. Odpowiednio wykorzystany wskaźnik wydatków na kulturę (kapitał kulturowy) w kluczowy sposób wpływa na budowanie poczucia tożsamości narodowej, siłę więzi, relacji społecznych, w tym również na relacje z innymi kulturami. Uczestnictwo w kulturze⁴² sprzyja rozwijaniu kompetencji oraz przygotowuje społeczeństwo do uczestnictwa w różnych formach życia społecznego, przyczynia się do zachowania tradycji i przekazu ludowego, zasobów dziedzictwa kulturowego, a także do rozwijania współczesnej kultury, kształtowania postaw otwartych, innowacyjnych, gotowych na nowoczesność, a tym samym mocno wpływa na szeroko pojmowany swobodny rozwój i bezpieczeństwo narodu.

3. Wskaźnik możliwości obronnych państwa⁴³. Zdaniem A. Sokołowskiego i S. Kurinii, w analizach i porównaniach międzynarodowych powszechnie stosowanym syntetycznym wskaźnikiem jest (...) *udział wydatków wojskowych w dochodzie narodowym. Wskaźnik ten określa przygotowania obronne (wysiłek obronny) danego kraju, a dokładniej – zaangażowanie dochodu narodowego w zaspokajaniu potrzeb obronny narodowej. Wydatki na obronność oraz udział tych wydatków w PKB ze względu na syntetyczny wymiar i powszechność dostępu tych danych są uznawane na całym świecie za standardy informacyjne w systemie informacji społeczno-gospodarczych*⁴⁴. Wskaźnik możliwości obronnych państwa wyraża się wzorem:

$$W_{obr} = \% \text{ Wydat. obr.} \cdot \frac{PKB}{L_L},$$

gdzie:

W_{obr} – wskaźnik możliwości obronnych państwa,

$\% \text{ Wydat. obr.}$ – procent wydatków na obronę narodową,

PKB – produkt krajowy brutto,

L_L – liczba ludności państwa.

dżetu państwa przeznaczono 8 mln 292 tys. zł. W tych latach zmieniły się proporcje finansowania kultury – z roku na rok rosło zaangażowanie samorządów.

⁴² Kultura oznacza system wspólnych znaczeń i wartości uznawanych przez daną społeczność.

⁴³ Wielkość wydatków obronnych bezpośrednio generuje siłę militarną i obronną państwa; stanowi ona również potencjał, jak i ogromny wysiłek całego narodu w czasie pokoju i wojny.

⁴⁴ A. Sokołowski, S. Kurinia, *Diagnoza i prognoza wydatków wojskowych polski*, [w:] „Myśl Wojskowa” 1996, nr 1.

Wydatki obronne charakteryzują ekonomiczne, obronne i zdrowotne nasycenie kapitału. Ponadto wyrażają możliwość rozwoju społeczno-gospodarczego⁴⁵, produktywność, przedsiębiorczość, dobrobyt, siłę obronną⁴⁶ narodu i państwa.

4. Wskaźnik rozwoju społecznego⁴⁷ państwa W_{HDI} , to syntetyczny miernik opisujący efekty w zakresie społeczno-ekonomicznego rozwoju poszczególnych krajów, dlatego czasem nazywany jest wskaźnikiem rozwoju społeczno-ekonomicznego. Wprowadzony został przez ONZ dla celów porównań międzynarodowych. Wskaźnik HDI do 2010 r. mierzy średnie osiągnięcia w kraju w trzech podstawowych wymiarach ludzkiego rozwoju: długie i zdrowe życie (długość życia mierzona od chwili urodzenia); wiedza (pomiar za pomocą wskaźnika alfabetyzacji dorosłych); godziwy poziom życia (mierzony wielkością PKB na mieszkańca według parytetu siły nabywczej). W rankingu zawarte zostały także informacje na temat jakości życia, szczególnie dzieci.

Punktacja państw świata według wskaźnika rozwoju społecznego HDI jest następująca: kraje bardzo wysoko rozwinięte – od 0,800; kraje wysoko rozwinięte – między 0,500 do 0,800; kraje słabo rozwinięte – poniżej 0,500.

Akumulacja kapitału społecznego

Jednymi z pierwszych badaczy, którzy użyli pojęcia „kapitał” i „akumulacja kapitału” byli A. Smith⁴⁸ oraz K. Marks – uważani za twórców nowożytnej ekono-

⁴⁵ Warunkiem cywilizacyjnego rozwoju państwa jest budowa dużego kapitału społecznego, a ponadto odbudowa poczucia odrębności i znaczenia tożsamości narodowej. Kapitał społeczny umożliwia szybkie rozwijanie nowoczesnej wiedzy poprzez właściwe interakcje członków danego społeczeństwa czy organizacji.

⁴⁶ S. Koziej, *Wyzwania transformacyjne bezpieczeństwa Polski*, „Kwartalnik Bellona” 2010, nr 2, s. 13. Autor podaje, że ważnym elementem strategii bezpieczeństwa narodowego oraz (...) jakościowego rozwoju wojska jest zapewnienie stałego wskaźnika nakładów na siły zbrojne oraz przyjęcie odpowiedniej struktury wewnętrznej budżetu MON.

⁴⁷ Wskaźnik rozwoju społecznego W_{HDI} ma znaczący wpływ na zwrócenie uwagi rządom, korporacjom i organizacjom międzynarodowym na te aspekty rozwoju, które koncentrują się na poszerzeniu możliwości wyboru i wolności, a nie tylko na dochodach.

⁴⁸ A. Smith, *Bogactwo narodów. Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Warszawa 1954, s. 345–348. Istotą akumulacji pierwotnej kapitału jest stałe zwiększanie możliwości wytwórczych. Źródłami akumulacji pierwotnej kapitału były: własność ziemi, handel, podboje kolonialne oraz merkantylistyczna polityka (merkantylizm) gromadzenia pieniądza kruszcowego. Kapitał pieniężny akumulował się początkowo jako kapitał kupiecki, tworząc podstawy rozwoju kapitału finansowo-pożyczkowego związanego z instytucjami banków, a następnie kapitału przemysłowego, związanego z powstawaniem manufaktur i fabryk. Zjawisko to wystąpiło w zachodniej Europie w XVI–XVIII w., a w środkowowschodniej Europie w XVIII–XIX w. Czynnikiem sprzyjającym akumulacji pierwotnej kapitału były wojny w XVIII w. i na początku XIX w., gdy przedsiębiorcy mogli zgromadzić znaczny kapitał, realizując dostawy wojskowe. Na ziemiach

mii. Kolejnymi badaczami używającymi pojęcia „akumulacji kapitału społecznego” do wyjaśnienia zjawiska gromadzenia, akumulacji kapitału kulturowego (szeroko pojmowanej kultury) w społeczeństwie byli P. Bourdieu⁴⁹ i F. Fukuyama. „Akumulacja” jest pojęciem wieloznacznym i w nauce często używanym, o czym świadczą przykłady zaprezentowane poniżej:

- 1) w geologii⁵⁰ – akumulacja wody (np. rzeczna), wiatru, lodowca;
- 2) w ekonomii oznacza gromadzenie środków gospodarczych i może stanowić:
 - a) proces odkładania (gromadzenia) części wytworzonego w ciągu roku dochodu narodowego (produktu narodowego netto) w celu finansowania inwestycji powiększających zdolności wytwórcze gospodarki, a w konsekwencji produkcję; proces akumulacji jest warunkiem rozwoju gospodarczego i wzrostu poziomu dobrobytu społeczeństw;
 - b) wartość nieskonsumowanej części wartości dodatkowej (dochodu narodowego), będącą sumą rocznych oszczędności gospodarstw domowych i niepodzielonych zysków spółek akcyjnych; wydatkowanie jej w całości na inwestycje rozwojowe, tworzenie nowego kapitału jest jednym z czynników sprzyjających osiągnięciu przez gospodarkę stanu równowagi ekonomicznej.

Zdaniem S. Marciniaka: *Akumulacją nazywa się proces gromadzenia kapitału, tj. zwiększania środków produkcji oraz ilości zatrudnionej siły roboczej w gospodarce. W przypadku reprodukcji prostej nie ma akumulacji, jest ona równa zero. Reprodukcję rozszerzoną charakteryzuje akumulacja dodatnia, a reprodukcję zwężoną deakumulacja, polegająca na zmniejszaniu się ilości środków produkcji i zatrudnionej siły roboczej*⁵¹.

A. Smith⁵² uważał, że podział pracy przyczynia się do większego bogactwa narodów w danej chwili i zdecydowanie dynamizuje wynalazczość, gdyż robotnik za-

polskich akumulacja pierwotna kapitału odbywała się od 1. połowy XIX w., a jej przebieg określały: rugi chłopów związane z ustawodawstwem napoleońskim, przestawianie się folwarku pańszczyźnianego na nowy kapitalistyczny system produkcji, polityczna słabość mieszczaństwa, wpływ zagranicznego kapitału i ingerencja państwa (zwłaszcza w Królestwie Polskim) oraz dzierżawy monopoli skarbowych i podatków.

⁴⁹ <http://translate.google.pl/translate,http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy//bourdieu-forms>. Bourdieu uważa, że każdy człowiek winien inwestować w siebie i ponosić koszty na własną edukację, szkolenia, kursy, gdyż jest to opłacalna inwestycja na przyszłość, która również stanowi o konkurencyjności człowieka.

⁵⁰ http://pl.wikipedia.org/wiki/Akumulacja_%28geologia%29.

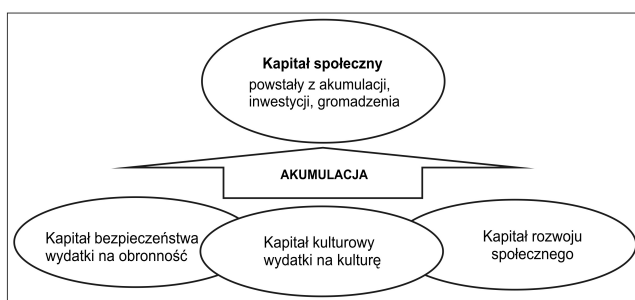
⁵¹ *Elementy makro i mikroekonomii dla inżynierów*, red. S. Marciniak, PWN, Warszawa 1994, s. 173. W ekonomii akumulacja to przeznaczenie części dochodu narodowego na inwestycje oraz na zwiększenie zasobów środków obrotowych i rezerw.

⁵² Akumulacja kapitału prowadzi do powiększenia rozmiaru zatrudnienia produkcyjnego, pogłębienia podziału pracy i wzrostu jej wydajności. Każdy przyrost bogactwa wymaga zwiększenia kapitału. W czasach Smitha w aspekcie rzeczowym akumulacja polegała na nagromadzeniu środków utrzymania robotników. Oszczędzanie pozwalało na zakupienie środków utrzymania

trudniony przy jednej czynności poświęca jej więcej czasu i sam wymyśla udoskonalenia, które ułatwiają mu pracę.

Kapitał społeczny można akumulować. Podkreślała to już w 1916 r. L. J. Hanifan, która twierdziła, że (...) jednostki pozostawione same sobie, izolujące się lub wchodzące sporadycznie w relacje z innymi osobami, są bezsilne. Niezależnie od nakładów energii, czasu i pieniędzy nie są w stanie rozwiązać pewnych spraw⁵³. Ponadto, sformułowała tezę, że (...) jeśli jednostka wchodzi w kontakt ze swoimi sąsiadami, a oni – ze swoimi sąsiadami, nastąpi akumulacja kapitału społecznego, który może zaspokoić jej potrzeby społeczne i który może nieść potencjał społeczny wystarczający istotnego poprawienia warunków życiowych w całej wspólnotcie⁵⁴.

Znaczenie gromadzenia kapitału społecznego podkreślili Bourdieu⁵⁵ i Putnam, który akcentowali, że (...) akcje społecznego kapitału, takie jak zaufanie, normy i sieci stowarzyszeń zwykle są samowzmacniające i kumulują się. Dodatkowo sprzężenie zwrotne prowadzi do równowagi społecznej, dla której typowy jest wysoki poziom współpracy, zaufania, odwzajemniania, obywatelskiego zaangażowania i wspólnego dobrobytu. Te cechy określają wspólnotę obywatelską⁵⁶.

Rysunek 2. Proces akumulacji kapitału społecznego

Źródło: opracowanie własne

Kapitał społeczny powstały wskutek przeszłych doświadczeń, nawet bardzo odległych, powoduje gromadzenie wiedzy w relacjach, sieciach społecznych, powiązaniach między jednostkami, a także tworzenie norm oraz wzajemnego zaufa-

robotników, którzy dobra te reprodukowali. Pozwalało to na najem pracowników. Smith, zwolennik oszczędzania, uczynił ze skłonności do oszczędzania cnotę narodową.

⁵³ Za: A. Barczykowska, *Kapitał społeczny a zjawiska patologii społecznej w wielkim mieście*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2011, s. 20.

⁵⁴ Ibidem, s. 20.

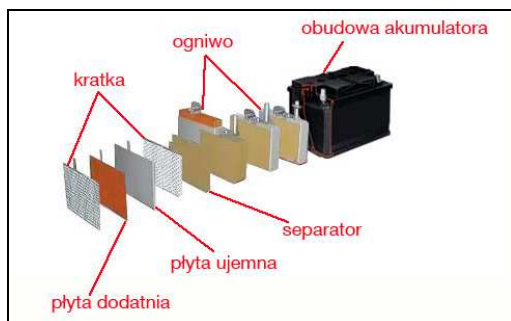
⁵⁵ P. Bourdieu, *The Forms ...*, op. cit.

⁵⁶ R. D. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wydawnictwo Znak, Kraków – Warszawa 1995, s. 276.

nia. Można go akumulować, pomnażać lub w niego inwestować, jak w przypadku wszystkich innych form kapitału ekonomicznego czy finansowego⁵⁷ (rys. 2).

Akumulację można rozumieć, jako: ciągłe inwestowanie w nową użyteczną wiedzę i szeroki rozwój; podstawę zwiększania wydajności i skuteczności pracy ludzkiej; zasadnicze źródło bogactwa jednostki, społeczeństwa, narodów w długim czasie.

Proces akumulacji kapitału społecznego można w uproszczeniu wyjaśnić na przykładzie opisu budowy zwykłego akumulatora⁵⁸, który stanowi odwracalne, elektrochemiczne źródło prądu. Innymi słowami, jest to urządzenie służące do gromadzenia i uwalniania energii elektrycznej; z każdą fazą jego pracy wiążą się reakcje chemiczne zachodzące we wnętrzu. Pod względem budowy, akumulator jest zestawem ogniw połączonych ze sobą elektrycznie i zamkniętych w odseparowanych celach wewnątrz obudowy. Zakładając, że kapitał społeczny posiada energię i moc, to – analogicznie do konstrukcji akumulatora – stanowi zestaw grup społecznych w danym społeczeństwie czy narodzie.

Rysunek 3. Wybrane elementy składowe akumulatora

Źródło: S. Witkowski, <http://autokult.pl/2010/12/25/budowa-akumulatora> (dostęp: 25.12.2010).

W budowie akumulatora (**KS**⁵⁹) można wyróżnić kilka głównych elementów składowych:

- obudowa akumulatora (**granice państwa**) – część zewnętrzna urządzenia, blok obudowujący i zasłaniający zestawy płytowe, wykonany z materiału kwasoodpornego, najczęściej polipropylenu lub ebonitu;
- ogniwio (**grupa społeczna**) – zestaw połączonych ze sobą płyt dodatnich lub ujemnych, oddzielonych separatorami; płyty dodatnie oraz ujemne są pogru-

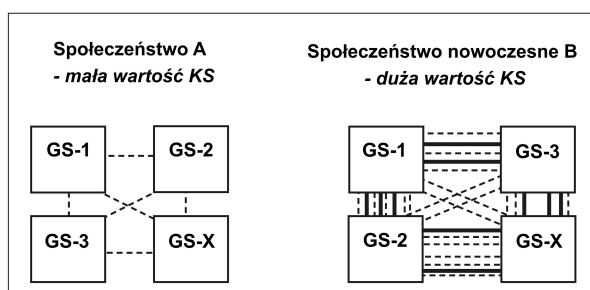
⁵⁷ Kapitał finansowy to kapitał powstały z połączenia kapitału bankowego z przemysłowym, jak również wszelkie mierzalne, przeliczalne na wartość pieniężną aspekty funkcjonowania organizacji (majątek trwały, obrotowy, zyski, środki pieniężne, wartość zarządzania, kwalifikacji, kompetencji i innych składników niematerialnych tworzących wartość reputacji firmy *goodwill*).

⁵⁸ <http://autokult.pl/2010/12/25/budowa-akumulatora> (dostęp: 25.12.2010).

⁵⁹ W niniejszych nawiasach oraz sześciu kolejnych – analogie z obszaru kapitału społecznego.

powane w osobne ogniwa, z których każde wytwarza napięcie 2–13 V; najpopularniejsze akumulatory charakteryzują się napięciem rzędu 12 V; aby akumulator mógł spełnić ten wymóg, odpowiednia liczba ogniw musi być połączona szeregowo; np. połączone ze sobą trzy ogniwa dadzą napięcie 6 V, przy połączeniu sześciu ogniw otrzymamy przybliżone napięcie akumulatora 12 V;

- separator (**jakość rządów**) – jest elementem zapobiegającym stykaniu się płyt ujemnych i dodatnich, w przeciwnym wypadku mogłoby dojść do zwarcia; powierzchnia separatora jest porowata, co umożliwia przepływ prądu z jak najmniejszym oporem;
- kratka (**stan prawa w danym społeczeństwie**) – zarówno dla płyt dodatnich, jak i ujemnych pełni tę samą rolę szkieletu konstrukcyjnego oraz przewodnika prądu elektrycznego; (sieci relacji, więzi społeczne w danym społeczeństwie redukują koszty ekonomiczne transakcyjne i ułatwiają zawieranie umów społecznych, bez których niemożliwe byłoby jakiegokolwiek nowoczesnego gospodarowania);
- płyty dodatnie/ujemne (**sieci relacji, więzi w danym społeczeństwie**) – po naładowaniu dodatnia płyta ma barwę brązową, natomiast ujemna ma wówczas kolor szary;
- elektrolit (**zaufanie społeczne oraz** tzw. **norma uogólnionej wzajemności** – zasada (...) *zrobię coś dla ciebie teraz, nie oczekując natychmiast niczego w zamian, a nawet cię nie znając, ufając jednak, że za jakiś czas ty, lub ktoś inny odwzajemni mi tę przysługę*⁶⁰).

Rysunek 4. Proces wymiany wiedzy w społeczeństwach A i B, będący podstawą kapitału społecznego: GS – nr grupy społecznej w danym społeczeństwie, - - - połączenia, sieci komunikacyjne w danym społeczeństwie

Źródło: opracowanie własne.

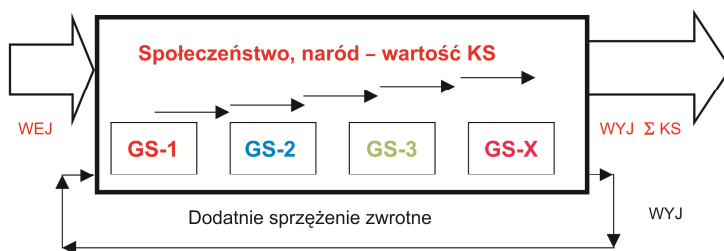
Proces wymiany wiedzy w dwóch społeczeństwach A i B przedstawia rys. 4. Zaprezentowane dwie struktury społeczeństw są podobne, ale nie jednakowe.

⁶⁰ R. D. Putnam, *Samotna...* op. cit., s. 226–227.

Z omawianego rysunku wynika zróżnicowanie więzi, sieci⁶¹, relacji, połączeń komunikacyjnych w społeczeństwach A i B z korzyścią dla nowoczesnego społeczeństwa typu B. N. Lin⁶² podkreśla, że w początkowej fazie budowy KS jednostka buduje kontakty z niewielką liczbą osób o zasobach podobnych do własnych, tworząc małe grupy. Dalej następuje nawiązanie szerszych kontaktów z różnymi osobami i wzmocnienie w ten sposób liczby więzi społecznych, a tym samym wielkości kapitału społecznego jednostki i całej grupy (grup).

W teorii kapitału społecznego występować mogą dwie perspektywy analizy, które (...) odnoszą się do poziomu, na którym rozpatrywane są korzyści czy też – ogólnie – konsekwencje wykorzystania/akumulacji kapitału społecznego, tj. do poziomu jednostek oraz do poziomu społeczeństw... W drugim podejściu rozpatrywane jest to, jak poszczególne społeczności/społeczeństwa gromadzą i utrzymują kapitał społeczny swojej zbiorowości oraz jak kapitał społeczny grupy wpływa na kondycję osób, które tworzą grupę⁶³.

Jednymi z pierwszych badaczy, którzy akcentowali rolę i znaczenie akumulacji kapitału społecznego, byli F. Fukuyama⁶⁴ i R. D. Putnam, który podkreślał, że (...) akcje społecznego kapitału, takie jak zaufanie, normy i sieci stowarzyszeń zwykle są samowzmacniające i kumulują się. Dodatkowo sprzężenia zwrotne prowadzą do równowagi społecznej, dla której typowy jest wysoki poziom współpracy, zaufania, od wzajemniania, obywatelskiego zaangażowania i wspólnego dobrobytu. Te cechy określają wspólnotę obywatelską⁶⁵.

Rysunek 5. Akumulacja kapitału społecznego w danym społeczeństwie:

GS – 1, 2, 3 – nr grupy społecznej w danym społeczeństwie, KS – kapitał społeczny, → więzi, relacje, połączenia, komunikacyjne w danym społeczeństwie, WEJ – wejście do układu, WYJ – wyjście z układu, Σ KS – suma składowych grup społecznych kapitału społecznego

Źródło: opracowanie własne.

⁶¹ Kapitał społeczny należy rozumieć jako sieć społeczną, w której istnieje możliwość określenia jego konkretnej wartości, jak w wypadku kapitału w ekonomii.

⁶² N. Lin, *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge 2001, s. 135–207.

⁶³ K. Growiec, *Kapitał społeczny. Geneza i społeczne konsekwencje*, Warszawa 2011, s. 16.

⁶⁴ F. Fukuyama, *Zaufanie...*, op. cit.

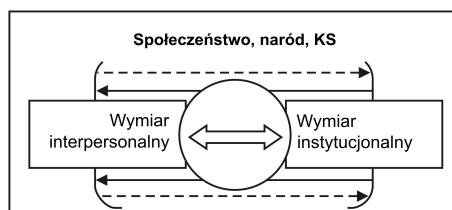
⁶⁵ R. D. Putnam, *Demokracja...*, op. cit., s. 276.

Z rys. 5. wynika, że kapitał społeczny – pozostający w dyspozycji menedżerów, polityków oraz będący czynnikiem wzmacniającym ich działalność – można traktować jako pozytywny czynnik zmian społecznych. Pozytywne zmiany w społeczeństwie mogą generować dodatkowo nowe wartości KS, przyczyniając się do wzmocnienia jakości życia i dobrobytu w danym społeczeństwie. Cechy kapitału społecznego: wzajemność, uczciwość, normy, zaufanie⁶⁶, sieci, relacje, więzi, mogą wzmacniać bądź osłabiać wielkość kapitału społecznego w danej organizacji, społeczeństwie, narodzie. Z rysunku wynika, że występujące dodatnie sprzężenie zwrotne może dodatkowo wzmacniać wielkość kapitału społecznego.

P. Sztompka podkreśla, że dodatkowymi składowymi elementami wzmacniającymi przepustowość i jakość gromadzenia się kapitału społecznego są więzi moralne⁶⁷, w których skład wchodzi następujące elementy: zaufanie ograniczające „tarcie społeczne”; lojalność, czyli powinność nienaruszania zaufania; solidarność, czyli troska o interesy innych; gotowość do podjęcia działań na rzecz innych; *gwarancja i uczciwość partnerów interakcji*⁶⁸ w danym społeczeństwie wpływająca wzmacniająco na gromadzenie się KS.

Więzi moralne⁶⁹ mogą się wzmacniać w wymiarze interpersonalnym i instytucjonalnym, jak również w kontekstach: kulturowym, ekonomicznym, religijnym czy rodzinnym. Wzajemne warunkowanie się i przenikanie wymiarów interpersonalnego i instytucjonalnego przedstawiono na rys. 6.

Wzajemne warunkowanie się i przenikanie wymiaru interpersonalnego i instytucjonalnego wpływają na jakość życia, stan bezpieczeństwa społecznego oraz wartość kapitału społecznego.

Rysunek 6. Wzajemne warunkowanie się oraz przenikanie wymiaru interpersonalnego i instytucjonalnego: KS – kapitał społeczny; siła oddziaływań relacji w wymiarach: interpersonalnym →, instytucjonalnym --> w danym społeczeństwie

Źródło: opracowanie własne.

⁶⁶ Idem, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 2008, s. 226–227.

⁶⁷ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2002, s. 187–188.

⁶⁸ R. D. Putnam, *Samotna...*, op. cit, s. 226–228.

⁶⁹ Więzi moralne są wypadkową wiedzy, świadomości, kultury, jakości życia, jak również przekonań i poglądów na temat ludzkiej natury.

Wyniki pomiaru kapitału społecznego

Kapitał społeczny buduje całe społeczeństwo, a nie tylko pojedynczy ludzie. Tworzy się go przez sprawną wymianę użytecznej wiedzy. Proces ten wymaga zwartego otoczenia społecznego oraz organizacyjnego, w którym kładzie się nacisk na synergiczną współpracę, a także umożliwia swobodny przepływ mądrości i wiedzy. Kapitał społeczny obejmuje ogół aktywów niematerialnych, tj. szeroko pojmowaną kulturę⁷⁰, jak również stan bezpieczeństwa narodowego oraz wartość bogactwa społecznego/narodowego – dochód narodowy i tempo jego wzrostu. Kapitał społeczny jest własnością całego społeczeństwa. Dlatego też rolą decydentów rządowych jest optymalne stwarzanie warunków do jego dynamicznego wzrostu. Kapitał społeczny obejmuje jednostki, rodziny, całe grupy ludzi, naród, scalając i cementując ich składowe elementy we wspólną, synergiczną całość.

Tabela 2. Wyniki pomiarów kapitału społecznego badanych państw w latach 2000–2009 (wg cen stałych z 2000 r.) $KS = (W_{kult} + W_{rg} + W_{obr}) \cdot W_{HDI}$

Lp.	Kraje	Wyniki pomiarów kapitału społecznego badanych państw latach 2000–2009 [tys. dol./osoba]										
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Przyrost
1.	NIEMCY	46,23	45,29	47,14	45,50	46,26	47,10	48,59	48,14	48,81	48,40	2,17
2.	WIELKA BRYTANIA	51,28	52,58	55,47	57,24	59,51	59,30	60,68	61,08	64,51	64,15	12,88
3.	FRANCJA	48,34	50,95	51,44	52,31	55,02	55,14	55,21	55,08	55,39	56,61	8,27
4.	HISZPANIA	18,57	19,36	19,97	19,99	19,27	21,14	21,92	22,62	22,97	22,02	3,45
5.	ROSJA	7,60	8,80	9,87	10,46	10,21	10,75	11,41	12,20	13,00	15,44	7,84
6.	SZWECJA	31,20	32,67	34,21	36,43	37,45	39,85	42,34	45,53	44,54	42,05	10,85
7.	POLSKA	6,02	6,12	6,29	6,59	6,92	7,23	7,72	8,48	8,80	8,98	2,96
8.	CZECHY	5,63	5,80	6,04	6,39	6,59	7,12	7,42	7,82	7,87	7,49	1,86
9.	UKRAINA	1,17	1,14	1,20	1,35	1,48	1,60	1,74	1,93	1,93	1,99	0,82
10.	WŁOCHY	33,43	35,91	36,34	36,58	37,13	37,36	37,01	36,74	41,37	39,23	5,80
11.	SŁOWACJA	3,36	3,53	3,73	3,94	4,15	4,47	4,87	5,41	5,81	5,51	2,15
12.	LITWA	2,66	2,91	3,16	3,55	3,80	4,17	4,56	5,02	5,24	4,45	1,78
13.	USA	308,78	309,42	341,18	387,18	420,18	433,31	435,56	455,83	489,00	516,05	207,27
14.	CHINY	13,41	16,02	18,58	19,93	22,30	23,87	27,09	32,67	34,46	40,13	26,72
15.	JAPONIA	73,90	73,33	73,79	75,06	77,47	79,14	81,21	78,87	78,52	74,42	0,52

Źródło: obliczenia własne

Kapitały społeczne mierzone wskaźnikami zdrowotności, obronności i wzrostu gospodarczego w badanym czasie są bardzo zróżnicowane. W latach 2000–2009 (tab. 1) państwem o największym kapitale społecznym na osobę były Stany Zjednoczone (516 tys. dolarów), a najmniejszymi: Ukraina (1,99 tys. dolarów) i Litwa (4,45 tys. dolarów). Największe przyrosty kapitału społecznego w badanym czasie

⁷⁰ Kultura dnia codziennego to spoiwo całego uspołecznionego życia człowieka.

miały USA (207,27 tys. dolarów na osobę), a najmniejsze Ukraina (820 dolarów na osobę). Największą dynamikę zmian w badanym czasie miały Chiny (199%) i Rosja (103%), najmniejszą – Japonia 0,7% oraz Niemcy 4,7%. Polska z wynikiem 49% zajmuje środkową część tabeli.

Kapitał społeczny jest nadal w Polsce dobrem deficytowym, co oznacza, że wdrażanie zasad działania ekonomii społecznej jest niezwykle potrzebne. Niski kapitał społeczny stanowi obecnie główne wyzwanie dla państwa, narodu i dlatego konieczne jest podjęcie wysiłku na rzecz stworzenia wspólnej reprezentacji oraz wsparcia technicznego, a także przedsięwzięć samopomocowych i pracy nad wspólnymi standardami działań całego narodu. Kapitał społeczny jest bowiem wyzwaniem dla obywateli współczesnego świata. Należy uruchomić zmiany, których celem jest podniesienie jakości życia nas samych, naszych sąsiadów, ale także dzieci i wnuków. Kapitał społeczny jest zaproszeniem do aktywności, zaangażowania, przedsiębiorczości rozumianej jako umiejętność zmieniania świata.

Podsumowanie

Interpretacja wartościowa kapitału społecznego nastęrcza obecnie jeszcze wiele trudności, gdyż obejmuje zasoby i przepływy dostępnej wiedzy, niemniej jednak możliwe i konieczne jest przybliżone jego makroekonomiczne szacowanie na podstawie zasobów niematerialnych i finansowych danego państwa. Kapitał społeczny jest w dalszym ciągu nowoczesną, wartościową koncepcją odzwierciedlającą rzeczywiste osiągnięcia i sukcesy: społeczne, intelektualne, niematerialne społeczeństwa (więzi, relacje), które również stają się obecnie jednym z ważniejszych mierników oceny pozycji i sukcesu danego narodu. Stanowi on także jeden z kluczowych atutów tworzenia wartości i siły społeczeństwa czy narodu. Teoria KS wyraźnie akcentuje znaczenie rzeczywistej wartości dodanej, którą wnoszą do danej społeczności i regionu pracujący w nim ludzie. Zastosowany model interpretacji kapitału społecznego i porównanie go do budowy akumulatora kwasowego w uproszczeniu oddaje istotę gromadzenia energii społecznej w narodzie. Istotą kapitału społecznego jest to, że sprzyja efektywności grupowego działania i kooperacji, jak również fakt, że można go akumulować w danej społeczności, co ma wzmacniający wpływ na rozwój oraz jakość i szczęście społeczeństwa i narodu. Może on wpływać również pozytywnie na równowagę społeczną, określać jakość życia danej wspólnoty obywatelskiej oraz prowadzić do pozytywnych rezultatów, np. rozwoju społeczno-gospodarczego, wzrostu aktywności obywatelskiej, obniżenia skali przestępczości i zmniejszenia ubóstwa społecznego. Im wyższy kapitał społeczny, tym większa ilość energii potencjalnej drzemącej w danym społeczeństwie. To również szansa na dynamiczny i większy zakres możliwości realizacji wyznaczonych celów społecznych, np.: zwiększenie wzrostu i rozwoju społeczeństwa, zmniejszenie patologii

społecznych i ubóstwa, a tym samym wzmocnienie sukcesu społecznego i narodowego.

W państwach o wysokich kapitałach społecznych występują mechanizmy socjalizacyjne oddziałujące dodatnio w procesie kształtowania się i internacjonalizacji określonych norm i wartości niezbędnych do działań prorozwojowych w danym społeczeństwie i narodzie. W Polsce niski stan kapitału społecznego wynika z przeszłości historycznej: studwudziestotrzyletniego okresu zaborów, pięćdziesięcioletniego zniewolenia po II wojnie światowej, braku prywatnej przedsiębiorczości, ograniczania swobód obywatelskich.

W państwach o deficycie kapitału społecznego ograniczone są następujące możliwości: rozwojowe (poprzez ciągłe narastanie nowych, nierozwiązywanych przez państwo problemów); powstawania fundacji, stowarzyszeń, związków itp.; budowy zaufania społecznego⁷¹ (sprzyja to zanikowi aktywności obywatelskiej, w ramach której gotowość do kooperacji ma charakter wyraźnie „wspólnotowy”, związany ze wzajemną znajomością współpracowników); tworzenie społeczeństwa obywatelskiego (niska frekwencja wyborcza oraz brak uczestnictwa w życiu społeczno-politycznym jednostek i całych grup oznacza brak zaufania i lojalności wobec ekip rządowych, sprawujących władzę); niska świadomość społeczna (Polacy świadomie rezygnują z możliwości uczestniczenia w życiu politycznym, wywierania wpływu na kształt polityki lokalnej w myśl tezy, że „to i tak nic nie zmienia”; we władzach lokalnych widzą tylko czynnik buforowy, hamujący wzrost i rozwój lokalny). Ekipy rządowe w społeczeństwach o niskich kapitałach społecznych muszą dokonać wielu starań i zabiegów, by wzmocnić osłabioną aktywność i świadomość obywatelską, więzi, relacje społeczne, tak by umiejętnie akumulować kapitał społeczny, co daje szansę na osiągnięcie większych korzyści, a tym samym polepszenie jakości życia i bezpieczeństwa społecznego, którego obecnie nie ma w nadmiarze w żadnym społeczeństwie.

Na podstawie przeprowadzonych rozważań rodzą się kolejne pytania: Jakie siły społeczne sprawiają, że akumulacja kapitału społecznego w jednym społeczeństwie zachodzi szybciej niż w innym? Jakie są najważniejsze składowe kapitału społecznego decydujące o dynamice gromadzenia kapitału społecznego, jego rozwoju i jakości życia (demokracji) danego społeczeństwa?

Bibliografia

- Barczykowska A., *Kapitał społeczny a zjawiska patologii społecznej w wielkim mieście*, Kraków 2011.
- Bourdieu P., Wacquant L., *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago 1992.

⁷¹ Na podstawie badań CBOS w Polsce nieprzerwanie, w ostatniej dekadzie ponad trzy czwarte Polaków (81%) uważa, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być bardzo ostrożnym.

- Bourdieu, P. *The forms of capital*, [w:] *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. J. Richardson, New York 1986.
- Czaja J., *Realia i co dalej*, „Dwumiesięcznik Społeczno-Polityczny” 2012, nr 1 (27).
- Growiec K., *Kapitał społeczny. Geneza i społeczne konsekwencje*, Warszawa 2011.
- Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny, a droga do dobrobytu*, Warszawa 1997.
- Fukuyama F., *Ameryka na rozdrożu. Demokracja, władza i dziedzictwo neokonserwatyizmu*, Poznań 2006.
- Fukuyama F., *Kapitał społeczny*, [w:] *Kultura ma znaczenie*, red. L. E. Harrison, S. P. Huntington, Kraków 2003.
- Fukuyama F., *Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*, Poznań 2012.
- Jaruszewski W. K., *Pomiar kapitału społecznego w latach 2000–2003 w wybranych państwach*, Koszalin 2009.
- Kostro K., *Kapitał społeczny w teorii ekonomicznej*, „Gospodarka Narodowa” 2005, nr 7–8.
- Lin N., *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge 2001.
- Marks K., *Teorie wartości dodatkowej*, [w:] idem, *Kapitał*, t. 4, cz. 1, Warszawa 1959.
- Podgórski R. A., *Socjologia. Wczoraj. Dziś. Jutro. Kompendium wiedzy socjologicznej*, Rzeszów 2006.
- Putnam R. D., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków – Warszawa 1995.
- Putnam R. D., *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 2008.
- Smith A., *Bogactwo narodów*, Warszawa 2012.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.

Summary

Social capital accumulation in the context of the phenomenon of pathology – theoretical-empirical background

Social capital has the potential, the energy and the value needed for development. The author is one of those who believes that economic capital is a source, a base and a knowledge base for all other types of capital: social capital as well as economic capital that can and also should be collected in order to improve the quality of life of individuals, organizations and societies as well.

The article aims to organize the collected knowledge about social capital and to present its own methodology and operationalization of its measurement method. The article attempts to answer the questions: Is the accumulation of social capital in the organization or in the state justified and necessary? What is the impact on the quality of life in a given society? The first part of the paper describes the concept of social capital whereas the second part describes the core of its components. In the third part the concept of accumulation of social capital is described and the last one presents the results of measurements of social capital in some countries after 2000. The accepted method of research are own researches conducted in 2000-2010 and critical analysis of the literature.